

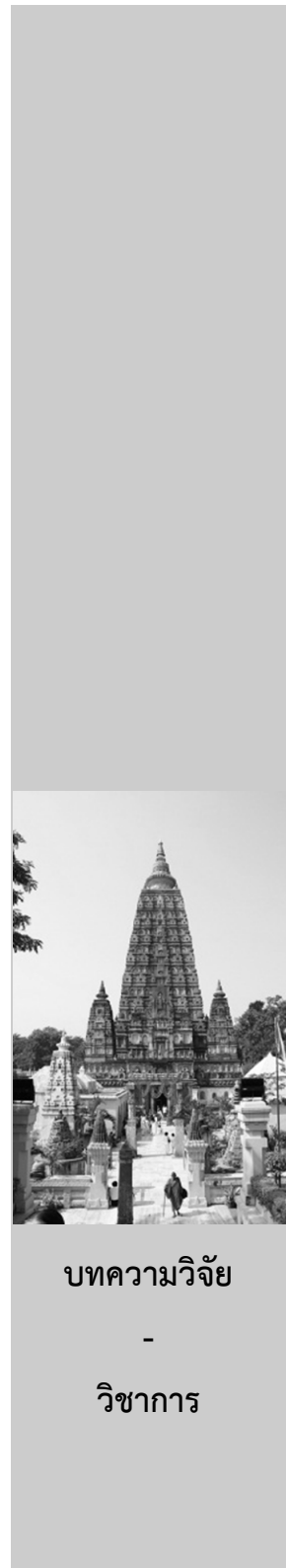
มหาโพธิวิหารจำลองในไทยสมัยพุทธ
ศตวรรษที่ 26: การส่งผ่านรูปแบบทาง
ศิลปกรรมจากอินเดีย และการเคลื่อน
คลายของความหมายเชิงสัญลักษณ์*
(Mahabodhi Temple Replicas in
Thailand in the 26th Buddhist
Century: The Transmission of Art
Styles from India and the
Transfer of Symbolic Meanings)

สุระ พิริยะสงวนพงศ์**

(Sura Piriyasanguanpong)

* บทความนี้เรียบเรียงจากงานวิจัยเรื่อง “มหาโพธิวิหารจำลองในไทยช่วงสมัย
พุทธศตวรรษที่ 26: การส่งผ่านรูปแบบทางศิลปกรรมจากอินเดีย และการ
เคลื่อนคลายของความหมายเชิงสัญลักษณ์” เป็นงานวิจัยที่ได้รับทุน
สนับสนุนจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประเภททุนวิจัยทั่วไป ปีงบประมาณ
2558.

** นักวิจัยปฏิบัติการ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
(Researcher, Thai Khadi Research Institute, Thammasat Univer-
sity).

บทความวิจัย

วิชาการ

บทคัดย่อ

บทความวิจัยฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปกรรมและเหตุผลในการสร้างมหาโพธิวิหารจำลองในไทยสมัยพุทธศตวรรษที่ 26 รวมถึงคติหรือความหมายเชิงสัญลักษณ์ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะ งานวิจัยนี้ได้วิเคราะห์เปรียบเทียบกับมหาโพธิวิหารองค์ต้นแบบที่เมืองพุทธคยา ประเทศอินเดีย และมหาโพธิวิหารจำลองที่สร้างขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 ได้แก่ ล้านนา พุกาม และหงสาวดี

ผลการศึกษาพบว่า ในประเด็นด้านรูปแบบศิลปกรรมนั้น มหาโพธิวิหารที่จำลองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 ไม่พบแห่งใดที่ยังคงจำลองระบบแผนผังสถมมหาสถานแล้ว อีกทั้งหลายแห่งยังละเลยการมีต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญ อันเกี่ยวเนื่องกับนาม “มหาโพธิวิหาร” และยังพบว่าหลายแห่งจำลองขึ้นโดยเชื่อมโยงเข้ากับปูชนียสถานอีกกลุ่ม คือ กลุ่มสังเวชนียสถานทั้ง 4 ซึ่งไม่พบในกรณีการจำลองมหาโพธิวิหารก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 ส่วนหน้าที่ใช้สอยพบว่ามีหลากหลายมาก เช่น เป็นวิหาร อุโบสถ พิพิธภัณฑ์ โรงเรียนศึกษารรมะ เป็นต้น

นอกจากนี้ มหาโพธิวิหารจำลองที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 26 สามารถอ้างอิงรูปแบบโดยตรงจากอินเดีย ไม่จำเป็นต้องอาศัยองค์ความรู้จากการจำลองมหาโพธิวิหารที่มีขึ้นในยุคสมัยก่อนหน้า ความแพร่หลายของการจำลองที่มีขึ้นยังแสดงให้เห็นถึงการ “หวนสู่อินเดีย” หรือหันกลับไปให้ความสำคัญกับอินเดียในฐานะแหล่งอ้างอิงความศักดิ์สิทธิ์ในโลกพุทธศาสนา ซึ่งไทยหรือสยามในอดีตเคยอ้างอิงลังกาในฐานะดังกล่าว

คำสำคัญ: มหาโพธิวิหาร, พุทธคยา, ศิลปะอินเดีย

ABSTRACT

The objective of this research article is to analyze the artistic forms of and the reasons for building Replicas of Mahabodhi Vihara Pantheon in Thailand in the 26th Buddhist century, as well as the concepts or symbolic meanings of the buildings. Using the methodology of art history research, the studied replicas were analyzed in comparison with the original Mahabodhi Vihara Pantheon in Bodh Gaya, India, and other replicas built in Southeast Asia before and during the 26th Buddhist century, such as those in Lanna, Bagan and Pegu.

The findings indicate that, concerning the artistic forms, none of the replicas in the 26th Buddhist century imitates the layout plan of *Satta Maha Sathan*, the seven important places where Lord Buddha stayed after his Enlightenment, while many of them do not have *Sri Mahabodhi Tree*, the Buddhist holy tree which is a major symbol after which the 'Mahabodhi Vihara Pantheon' has been named. The findings also point out that many replicas are linked to *Samvejaniya Sathan*, the four sacred places related to the life of Lord Buddha. This linkage is not found in the replicas built before the 26th Buddhist century.

In regard to the functions, it is discovered that such replicas have diversified functions, such as to be monasteries, main halls of temples, museums and Dharma schools. In addition, the replicas built in the 26th Buddhist century are largely influenced by the Pantheon in India without any reliance to the building of replicas in earlier periods. The popu-

larity of those replicas reflects the concept of 'Nostalgia to India', giving recognition to the significance of India as the center of sacredness in Buddhism.

Keywords: Mahabodhi Temple, Bodh Gaya, Indian Art

บทนำ

บทความวิจัยนี้เป็นงานที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์และศิลปกรรมท้องถิ่นอันเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์และศิลปกรรมของภูมิภาค โดยมีพุทธศาสนาเป็นจุดเชื่อมโยง ผู้วิจัยเลือกศึกษาถึงการจำลองศาสนสถานสำคัญคือมหาโพธิวิหาร ซึ่งตั้งอยู่ในพุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย (ภาพที่ 1) ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้ดินแดนอื่น ๆ ที่อยู่ในการอารยธรรมพุทธศาสนาได้จำลองไปสร้างไว้ในดินแดนของตนเรื่อยมา รวมทั้งประเทศไทยด้วย โดยเฉพาะในพุทธศตวรรษที่ 26 หรือยุคสมัยปัจจุบันที่การเดินทางและเทคโนโลยีพัฒนายิ่งขึ้นจากอดีต ทำให้การจำลองศาสนสถานที่แห่งนี้เกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย จึงสมควรที่จะมีการศึกษาวิจัยถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปกรรมในการสร้างมหาโพธิวิหารจำลองในไทยสมัยพุทธศตวรรษที่ 26 และเพื่อศึกษาถึงคติหรือความหมายเชิงสัญลักษณ์ของการสร้างมหาโพธิวิหารจำลองในไทยสมัยพุทธศตวรรษที่ 26

ผลการศึกษา

1. มหาโพธิวิหารต้นแบบ

มหาโพธิวิหาร เป็นหนึ่งในสังเวชนียสถานและเป็นโบราณสถานสำคัญที่ตั้งอยู่ในพุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย แม้จะไม่มีหลักฐานบ่งชี้ถึงปีที่สร้าง แต่ก็ระบุได้ว่ามีความเก่าแก่ถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช หรือราวพุทธศตวรรษที่ 3¹ (Ansari 1990: 55) และได้รับการบูรณะมาโดยตลอด รูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นศิลปะอินเดียสมัยคุปตะและปาละ ซึ่งเป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับที่หลวงจีนเหวินฉาง

¹ ดังตัวอย่างหลักฐานจากการวิเคราะห์ลวดลายบนพระแท่นวัชรอาสน์ที่กำหนดอายุได้ว่าเป็นศิลปะในช่วงสมัยพระเจ้าอโศก (See Tingsanchali 2012).

(Hwen Thsang) จดบันทึกไว้ใน พ.ศ. 1180 (Cunningham n.d.: 17 - 18) สถานที่แห่งนี้มีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นหมุดยึดเพื่อระลึกถึงการบังเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันซึ่งเป็นองค์ที่สี่ในภัทรกัปปัจจุบัน² ทั้งยังมีผลให้สถานที่ดังกล่าวเป็นศูนย์กลางของความศรัทธาอันเป็นปลายทางของพุทธศาสนิกชนทั่วโลกที่ประสงค์จะได้มาสักการะ

ความสำคัญข้างต้นนี้เองทำให้ในอดีตมีบางดินแดนในภูมิภาคนี้ที่อยู่ในอารยธรรมของพุทธศาสนาได้มีความคิดที่จะจำลองมหาโพธิวิหารไปสร้างไว้ในดินแดนของตนบ้าง อาทิ มหาโพธิวิหาร เมืองพุกาม ประเทศพม่า วัดมหาโพธารามหรือวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ และวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงราย ประเทศไทย

ทั้งนี้ มหาโพธิวิหารที่ รัฐพิหาร ประเทศอินเดียนั้น เป็นสิ่งก่อสร้างในกลุ่มที่เรียกว่า ศิขระ (Shikara) คืออาคารที่ซ้อนชั้นเป็นทรงสูง แต่ละชั้นประกอบด้วยส่วนที่สื่อถึงการเป็นอาคารจำลองอย่างชัดเจนและเป็นระบบ เช่นมีหน้าต่าง ประตู เสาติดผนัง หลังคาลาด ภูเขา³ อมกละ⁴ เมื่อมีการจำลองขึ้นใหม่นั้น สังเกตได้ว่าทางพุกามยังคงมีความเข้าใจระบบแบบแผนของอาคารซ้อนชั้นนี้เป็นอย่างดี แต่ก็มีมีการปรับเปลี่ยนรูปให้เป็นขั้วโค้งตามสุนทรียภาพแบบพม่า ต่างไปจากกรณีวัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ที่ลดทอนส่วนประกอบต่าง ๆ ออกไปมากแล้วจนแทบระบุถึงระบบอาคารซ้อนชั้นไม่ได้

ความแตกต่างนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงผลของการจำลองที่ต่างยุคสมัยกัน ซึ่งผู้วิจัยขอนำเสนอโดยแบ่งเป็น 2 ช่วงเวลา คือก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 และในสมัยพุทธศตวรรษที่ 26

² ในภัทรกัปปัจจุบันมีพระพุทธเจ้ามาอุบัติห้าพระองค์ โดยอุบัติขึ้นแล้วสี่พระองค์คือ กกุสันโธ โภทกมณี กัสสปะ และโคตมะ ส่วนองค์ที่ห้าที่จะอุบัติในอนาคตคือพระศรีอารยเมตไตรย.

³ ช่องวงโค้งที่แต่เดิมวัดถ้ำในอินเดียเช่นอชันดาใช้เป็นสัญลักษณ์สื่อถึงการเป็นสถานที่ทางศาสนา.

⁴ ส่วนที่มีลักษณะกลมแป้นประกอบด้วยรั้วในแนวตั้ง ใช้ตั้งไว้บนยอดของอาคารสำคัญ.

ภาพที่ 1 มหาโพธิวิหาร เมืองพุทศยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย
หนึ่งในสี่แห่งในสังเวชนียสถานทั้ง 4 โดยเป็นสถานที่ที่สร้างขึ้น
เพื่อระลึกถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

2. มหาโพธิวิหารจำลองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: ก่อนพุทธศตวรรษที่ 26

ก่อนที่จะได้กล่าวถึงมหาโพธิวิหารจำลองในประเทศไทย ซึ่งผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่ามีการสร้างขึ้นแพร่หลายมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 หรือในระยะราวในรอบหนึ่งร้อยปีมานี้ ก็ควรได้ย้อนพิจารณาการมีขึ้นของมหาโพธิวิหารจำลองในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 โดยในกรณีของดินแดนไทยนั้นพบว่ามีปรากฏอยู่ในดินแดนล้านนา คือวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 2) ซึ่งคงให้อิทธิพลแก่วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงรายด้วย (ภาพที่ 3) พ้นไปจากนี้ ก็มีพบในดินแดนอารยธรรมเก่าแก่ที่พุทธศาสนาเคยรุ่งเรือง คือในดินแดนพุกาม มีมหาโพธิวิหาร เมืองพุกาม (ภาพที่ 4) และหงสาวดี⁵ มีวิหารชเวกูจี (ภาพที่ 5) (See Tingsanchali 2012)

ผู้วิจัยได้สรุปสังเขปลำดับเหตุการณ์ (Timeline) การสร้างมหาโพธิวิหารจำลองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 ไว้ดังภาพที่ 6

⁵ หงสาวดีเคยเป็นเมืองหลวงหลายยุคสมัย แต่ในกรณีนี้หมายถึงช่วงเวลาที่เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรมอญ.

ภาพที่ 2 วัดเจ็ดยอด หรือวัดโพธาราม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 3 วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงราย สภาพในปัจจุบันผ่านการบูรณะมาแล้ว แต่ยัง
ปรากฏร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่าคงจำลองโครงสร้างบางอย่างจากวัดเจ็ดยอด
จังหวัดเชียงใหม่

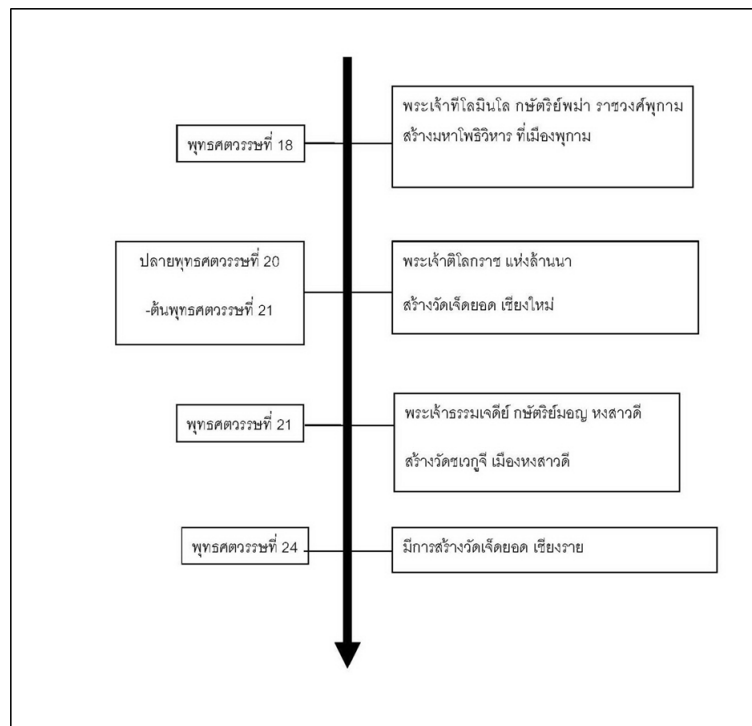

ภาพที่ 4 มหาไพจิตรวิหาร เมืองพุกาม ประเทศพม่า

ภาพที่ 5 วิหารชเวงจี เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า ปัจจุบันอยู่ในสภาพที่เสียหายมาก

Source: Tingsanchali 2012

ภาพที่ 6 ลำดับเหตุการณ์ (Timeline) การสร้างมหาโพธิวิหารจำลองใน
ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 26

2.1 ประเด็นรูปแบบทางศิลปกรรม

เมื่อพิจารณามหาโพธิวิหารจำลองแห่งแรกในภูมิภาค คือ มหาโพธิวิหาร เมืองพุกาม นั้น พบว่าช่างย่อมได้อ้างอิงต้นแบบมาจากมหาโพธิวิหารที่อินเดียมาอย่างไม่มีข้อสงสัย ซึ่งสอดคล้องทั้งหลักฐานในด้านประวัติศาสตร์ คือบันทึกที่ว่ากษัตริย์พม่าอย่างน้อย 2 พระองค์ในราชวงศ์พุกามได้ส่งช่างพม่าไปบูรณะปฏิสังขรณ์มหาโพธิวิหารที่อินเดีย คือในรัชกาลของพระเจ้าจันสิตตา (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1627 - 1656) และพระเจ้าอะเลาง์ซัตตู (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1656 - 1710)⁶ ทำให้ช่างได้มีประสบการณ์ในการสำรวจและจดจำลักษณะขององค์ต้นแบบ อีกทั้งความสอดคล้องในด้านรูปแบบทางศิลปกรรมโดยเฉพาะระบบอาคารจำลอง เสาติดผนัง ชุมโค้ง บริเวณชั้นหลังคา อมลกะประดับมุมและยอดคิระชาลา

ต่างไปจากกรณีของมหาโพธิวิหาร วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ หรือนามเดิมว่า “โพธาราม” ซึ่งรูปแบบภายนอกมีความย่อ ลดทอนองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ซับซ้อน และยังคงคล้ายคลึงกับแบบจำลองขนาดเล็ก (โมเดล) ของมหาโพธิวิหาร (ภาพที่ 7) ที่อาจถูกสร้างขึ้นเพื่อให้ผู้มาสักการะได้นำกลับไปยังดินแดนตนเอง แต่ถึงกระนั้น ข้อสังเกตถึงการมีช่องอุโมงค์บันไดทางซ้ายและขวาเบื้องหน้าพระพุทธรูปประธาน เพื่อขึ้นไปสู่ครรภคฤหะอีกห้องบนชั้นที่ 2 นั้นก็เป็นข้อที่อาจโต้แย้งได้ว่า หากผู้ออกแบบแบบจำลอง (โมเดล) ในการสร้างตั้งที่นักวิชาการบางท่านเสนอไว้ เช่น กริสวอลด์ (Griswold 1986: 31 - 32) ย่อมไม่สามารถทราบได้ถึงการมีช่องอุโมงค์ภายในอาคาร นอกจากจะได้เคยไปเห็นสถานที่จริง

⁶ มีปรากฏใน พระราชพงศาวดารพม่าฉบับหอแก้ว หรือ “หม่านัน มหายาพะเวงดอจี” (The Glass Palace Chronicle) ส่วนร่องรอยทางศิลปกรรมที่พบที่มหาโพธิวิหาร อินเดีย ในปัจจุบันพบว่ามีการบูรณะปฏิสังขรณ์โดยช่างพม่าเพิ่มเติมมาจนถึงสมัยราชวงศ์คองบอง.

ประเด็นข้างต้น ทำให้สันนิษฐานได้ว่ามหาโพธิวิหาร วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ คงอาศัยรูปแบบโครงสร้างภายนอกจากแบบจำลอง (โมเดล) เป็นหลัก ผสานกับความรู้ที่ได้จากการได้เคยเห็นมหาโพธิวิหารองค์ต้นแบบที่อินเดีย

อย่างไรก็ตาม อาจมีข้อโต้แย้งว่า ช่างล้านนาอาจไม่ได้ไปถึงอินเดีย แต่อาศัยความรู้ดังกล่าวจากมหาโพธิวิหาร เมืองพุกามแทน ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้จะสามารถโต้แย้งได้จากเหตุผลในประเด็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ ที่จะได้กล่าวถึงต่อไป

ส่วนกรณีของมหาโพธิวิหาร วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงราย นั้น วัดเจ็ดยอดได้สร้างขึ้นในสมัยหลังลงมามาก และคงอาศัยอ้างอิงรูปแบบจากมหาโพธิวิหาร วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่เป็นหลัก และช่วงเวลาที่สร้างเป็นยุคที่ศูนย์กลางอำนาจการปกครองของล้านน้าย้ายไปอยู่ในเมืองเชียงใหม่แล้ว

ถึงกระนั้น มหาโพธิวิหาร วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงราย ยังปรากฏช่องสำหรับปลุกต้นโพธิ์ (ภาพที่ 8) ซึ่งปัจจุบันเป็นช่องโถง ไม่มีร่องรอยการปลุกต้นไม้อีก จะเห็นช่องนี้ได้เมื่อขึ้นไปชั้นเหนือเพดาน แล้วไปทางด้านหลังของวิหาร หรือทางทิศตะวันตก แสดงว่าการสร้างมหาโพธิวิหารจำลองในกรณีวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงราย ซึ่งอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 นี้ ยังให้ความสำคัญกับต้นโพธิ์ ซึ่งการจำลองในสมัยหลัง ๆ มักให้ความสำคัญกับตัววิหารเป็นหลัก โดยละเลยหรือไม่มีการปลุกต้นโพธิ์ อันเป็นสิ่งสำคัญและเป็นที่มาของนามเรียกขาน “มหาโพธิวิหาร”

ภาพที่ 7 แบบจำลองหรือโมเดลมหาโพธิวิหาร ที่จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์ศิลปะเมืองบอสตัน ในภาพสังเกตได้ว่า หากยอดต่าง ๆ ไม่หักหายไปจะมียอดรวม 7 ยอด และชั้นบนยังมีห้องอีกห้องหนึ่ง แบบจำลองลักษณะนี้คงได้รับการนำมาใช้ในการออกแบบวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ ควบคู่กับการที่ช่างได้เคยเห็นมหาโพธิวิหารองค์จริง ทำให้เข้าใจลักษณะภายในและหน้าที่ใช้สอยของแต่ละส่วน

Source: Benjamin 2016

2.2 ประเด็นความหมายเชิงสัญลักษณ์

จากกรณีศึกษามหาโพธิวิหาร 4 แห่งที่จำลองขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 ผู้วิจัยขอตั้งข้อสังเกตถึงความหมายเชิงสัญลักษณ์ของการจำลอง ว่าเป็นไปใน 2 รูปแบบ คือ รูปแบบที่ 1 คือ **เป็นวิหารเดี่ยว** ได้แก่ มหาโพธิวิหาร เมืองพุกาม และวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงราย กับรูปแบบที่ 2 คือ **เป็นวิหารที่สัมพันธ์กับสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ในกลุ่ม “สถูปมหาสถาน”**⁷ ได้แก่ มหาโพธิวิหาร วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ และ วิหารชเวงจี เมืองหงสาวดี

กรณีของวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ นั้น นับเป็นมหาโพธิวิหารจำลองแห่งแรกในกลุ่มตัวอย่าง และคงเป็นแห่งแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ที่มีการวางผังกลุ่มสิ่งก่อสร้างตามอย่างสถูปมหาสถาน สอดคล้องกับที่มหาโพธิวิหารต้นแบบที่อินเดียเองก็เป็นไปตามระบบนี้ ซึ่งต่างไปจากในเมืองพุกามที่แม้จะสร้างขึ้นก่อนหน้า แต่ผู้สร้างกลับเลือกจำลองเพียงมหาโพธิวิหารในลักษณะวิหารเดี่ยว ด้วยเหตุนี้ มหาโพธิวิหาร วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ จึงควรสันนิษฐานได้ว่าผู้จำลองได้อ้างอิงข้อมูลทั้งจากแบบจำลอง (โมเดล) และจากสถานที่จริง คือมหาโพธิวิหารที่อินเดีย ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว

อนึ่ง สังเกตได้ว่า มหาโพธิวิหารจำลองในระยะนี้ไม่มีแห่งใดอยู่ในระบบสังเวชนียสถาน 4⁸ หรือไม่มีการจำลองสังเวชนียสถานอื่น ๆ เป็นชุด 4 แห่ง เนื่องด้วยในช่วงเวลานั้นสังเวชนียสถานที่มีปรากฏให้ทราบจากในพระไตรปิฎกนั้น บางแห่งได้รับความเสียหายและหายสาบสูญไปจากการรับรู้ของผู้คน แม้กระทั่งคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

⁷ สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับ 7 สัปดาห์แรกหลังการตรัสรู้ ได้แก่ มหาโพธิวิหาร, อนิมิสเจดีย์, รัตนจกกรมเจดีย์, รัตนฆรเจดีย์, อชปาลนิโครธ, สระมุจลินท์ และราชายตนะ (See Paramanuchitchinorot 2011: 165 - 166).

⁸ สถานที่สำคัญ 4 แห่งที่เกี่ยวข้องกับการประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ความสำคัญของสังเวชนียสถานมีการระบุถึงใน "มหาปรินิพพานสูตร" พระไตรปิฎก เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 2 ทีฆนิกาย มหาวรรค ว่าเป็น "ที่ควรเห็น" ของพุทธศาสนิกชน.

เจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปอินเดีย ทางกรมโบราณคดีของบริติชราช (British Raj) ก็ยังสำรวจหาที่ตั้งของสังเวชนียสถานได้ไม่ครบ

ด้วยเหตุนี้คงทำให้การจำลองมหาโพธิวิหารในระยะนั้น เลือกที่จะอิงกับระบบ สัตตมหาสถาน กับอีกแนวทางคือการเลือกสร้างเป็นวิหารเดี่ยว

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาถึงความสำคัญของดินแดนที่มีการจำลองมหาโพธิวิหารขึ้นแล้ว จะพบว่าในกรณีตัวอย่างนี้ แทบทั้งหมดเป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญในการสถาปนาความรู้เรื่องแก่พุทธศาสนา กล่าวคือ

พุกาม เป็นอาณาจักรเริ่มแรกของพม่า (จากเดิมที่กระจายเป็นแว่นแคว้น) และประสบความสำเร็จในการอัญเชิญพุทธศาสนาเถรวาทมาประดิษฐาน⁹

หงสาวดี เป็นเมืองหลวงสำคัญของชาวมอญ อันเป็นดินแดนที่พุทธศาสนาเคยรุ่งเรืองอย่างมาก โดยกษัตริย์ในยุคที่สร้างขเวกูจี คือพระเจ้าธรรมเจดีย์ ก็เป็นกษัตริย์ผู้มีพระปรีชาในด้านวรรณกรรมพุทธศาสนา ทั้งทรงให้สร้างศิลาจารึกที่สำคัญหลายหลัก รวมทั้งจารึกตำนานขเวดากองด้วย¹⁰ อนึ่ง อาณาจักรมอญยังมีเมืองสำคัญชื่อ สะเทิมหรือสุธรรมวดี ที่มีตำนานกล่าวถึงภิกษุจากเมืองนี้ได้ไปวางรากฐานพุทธศาสนาเถรวาทให้แก่พุกามด้วย

⁹ พระเจ้าอนุรุธ หรืออินธรา ครองราชย์ในช่วง พ.ศ. 1587- 1620 เป็นกษัตริย์ที่รวบรวมแว่นแคว้นต่าง ๆ ในพม่าเข้าเป็นอาณาจักรเดียวกันได้เป็นครั้งแรกแล้วสถาปนาราชวงศ์พุกามขึ้น พระองค์ทรงเลื่อมใสพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อชินอรหันต์ (Shin Araham) ซึ่งเป็นพระที่มาจากเมืองสะเทิม (Thaton) หรือสุธรรมวดีเมืองสำคัญของชาวมอญ ครั้นทรงส่งทูตไปขอพระไตรปิฎกและพระบรมสารีริกธาตุจากสะเทิมแล้วได้รับการปฏิเสธจึงส่งกองทัพเข้ายึดครองเมืองสะเทิม และนิมนต์พระสงฆ์ส่วนหนึ่งไปยังพุกามเพื่อวางรากฐานพุทธศาสนาเถรวาท โดยก่อนหน้านั้นในพุกามนับถือนิกายอารี และนัต (Nat) หรือผีต่าง ๆ.

¹⁰ ชูคพบโดยนักโบราณคดีชาวเยอรมัน Emil Forchhammer เมื่อ พ.ศ. 2423 ณ บริเวณใกล้ ๆ กับเจดีย์ขเวดากอง.

เชียงใหม่ แม้จะไม่ใช่อาณาจักรที่ใหญ่นัก แต่ในด้านพุทธศาสนาแล้ว เคยรุ่งเรืองถึงกับเป็นสถานที่ชุมนุมสงฆ์จากดินแดนต่าง ๆ เพื่อสังคายนาพระไตรปิฎก ซึ่งการจัดสังคายนาพระไตรปิฎกได้นั้นย่อมแสดงถึงความพร้อมของอาณาจักรทั้งด้านการมีปราชญ์ราชบัณฑิตที่ทรงความรู้ และบารมีของกษัตริย์ซึ่งได้รับการยอมรับจากดินแดนอื่น ๆ ที่มาเข้าร่วม

นอกจากนี้ ในกรณีวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ ยังแสดงพลวัตที่เคลื่อนไหวคลาไคลมาสู่การกำหนดความหมายเชิงสัญลักษณ์ของท้องถิ่นในระยะหลัง ดังเช่นการเป็นวัดในระบบศึกษาเมือง (Ongsakul 1993: 138 - 147)

จากบทบาทของเมืองที่มีการจำลองมหาโพธิวิหารที่กล่าวมาเห็นได้ว่า การสถาปนามหาโพธิวิหารจำลองในระยะนั้นคงไม่ง่ายนัก เพราะต้องมีปัจจัยหลายอย่างสนับสนุน เช่น ความรู้ทางศิลปกรรม ความรู้ทางวรรณกรรมพุทธศาสนา ตลอดจนอำนาจทางการเมืองและทางศาสนาของเมืองนั้น ๆ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นข้อแตกต่างกับกรณีมหาโพธิวิหารจำลองในพุทธศตวรรษที่ 26 ที่จะได้กล่าวถึงต่อไป

3. มหาโพธิวิหารที่จำลองขึ้นในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 หรือสมัยปัจจุบัน

จากการสำรวจมหาโพธิวิหารจำลองในประเทศไทย ที่สร้างในพุทธศตวรรษที่ 26¹¹ พบความแตกต่างจากการจำลองในยุคสมัยก่อนหน้าทั้งในประเด็นรูปแบบศิลปกรรมและประเด็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ ดังนี้

3.1 ประเด็นรูปแบบทางศิลปกรรม

จากรูปแบบทางศิลปกรรม ผู้วิจัยจำแนกมหาโพธิวิหารจำลองในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 หรือในสมัยปัจจุบัน เป็น 3 กลุ่ม คือ 1) จำลองโดยคล้ายคลึงกับต้นแบบที่อินเดีย 2) จำลองโดยดัดแปลงรูปแบบเล็กน้อย และ 3) จำลองโดยดัดแปลงรูปแบบไปจากต้นแบบมาก ซึ่งการจำแนกในที่นี้อาศัยรูปแบบภายนอกของมหาโพธิวิหารแต่ละแห่งเป็นหลัก ส่วนรูปแบบภายในจะเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับรูปแบบการใช้สอย ซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อ 3.1.1

¹¹ รายชื่อตัวอย่างที่นำมาศึกษา ได้แก่ วัดป่าสิริวัฒนวิสุทธิ์ อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์, เจดีย์พุทธคยาจำลอง วัดวังแก้วเวการาม อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี, มหาเจดีย์พุทธคยา วัดจองคำพระอารามหลวง ตำบลบ้านหวด จังหวัดลำปาง, เจดีย์พุทธคยาจำลอง วัดถ้ำพวง อำเภอสองดาว จังหวัดสกลนคร, พุทธคยาจำลอง วัดญาณสังวราราม วรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี, พระธาตุเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ วัดหนองบัว จังหวัดอุบลราชธานี, เจดีย์พุทธคยา วัดชมโพธิาราม ตำบลโสธร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา, วัดปัญญานันทาราม อำเภอกลองหลวง จังหวัดปทุมธานี, วัดสุวรรณภูมิพุทธชนันต์ อำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ, เจดีย์พุทธคยาจำลอง วัดอนาลโยทิพยาราม ตำบลสันป่าม่วง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา, พระมหาธาตุเจดีย์วิชรมงคล วัดพระมหาธาตุวิชรมงคล ตำบลนาเหนือ อำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่, วัดหนองก่าย ตำบลสันป่ายาง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่, พระวิริยะมงคลมหาเจดีย์ ศรีรัตนโกสินทร์ วัดธรรมมงคล เขตพระโขนง กรุงเทพฯ, วัดพรหมรังสี เขตดอนเมือง กรุงเทพฯ, วัดอมราวาราม เขตสายไหม กรุงเทพฯ, วัดภาชี เขตวัฒนา กรุงเทพฯ และวัดคฤหบดี เขตบางพลัด กรุงเทพฯ.

กลุ่ม 1 จำลองโดยคล้ายคลึงกับต้นแบบที่อินเดีย มีเป็นต้นว่า วัดป่าสิริวัฒนวิสุทธิ (จังหวัดนครสวรรค์), วัดวังกวีเวการาม (จังหวัดกาญจนบุรี), วัดจองคำ (จังหวัดลำปาง), วัดปัญญานันทาราม (จังหวัดปทุมธานี), วัดอนาลโยทิพยาราม (จังหวัดพะเยา) และ วัดพระมหาธาตุวชิรมงคล (จังหวัดกระบี่) (ตัวอย่างบางแห่งในภาพที่ 8 - 9)

กลุ่ม 2 จำลองโดยดัดแปลงรูปแบบเล็กน้อย มีเป็นต้นว่า วัดญาณสังวราราม (จังหวัดชลบุรี), วัดหนองบัว (จังหวัดอุบลราชธานี) และ วัดธรรมมงคล (กรุงเทพฯ) (ตัวอย่างบางแห่งในภาพที่ 10 - 11)

กลุ่ม 3 จำลองโดยดัดแปลงรูปแบบไปจากต้นแบบมาก มีเป็นต้นว่า วัดพรหมรังสี (กรุงเทพฯ), วัดอมราราม (กรุงเทพฯ), วัดภาษี (กรุงเทพฯ) และ วัดศุภบดี (กรุงเทพฯ) (ตัวอย่างบางแห่งในภาพที่ 12 - 13)

กรณีการจำลองในกลุ่มที่ 1 นั้น มีข้อควรพิจารณาว่า แม้จะมีความพยายามให้ดูภายนอกมีความคล้ายคลึงต้นแบบ แต่กลับพบลักษณะของการย่อและตัดทอน กล่าวคือมีการย่อด้านของวิหารลงซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาที่พบได้ในงานจำลองต่าง ๆ แต่ที่น่าสนใจคือ ส่วนประกอบอื่น ๆ ที่อยู่ในบริเวณมหาโพธิ์วิหารต้นแบบ ซึ่งได้รับการกำหนดแผนผังให้สัมพันธ์กับสถูปมหาสถานทั้ง 7 ก็ถูกตัดทอนไปด้วยแทบทั้งสิ้น เว้นเพียงบางแห่งเช่นวัดอนาลโยที่มีการจำลองรัตนจงกรมเจดีย์ซึ่งอยู่ด้านข้างวิหาร พร้อมทั้งพระแท่นวัชรอาสน์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (อาจใช้หน่อพันธุ์จากท้องถิ่น)

แต่ถึงกระนั้นก็พบว่า ไม่มีแห่งใดเลยที่จำลองสถูปมหาสถานไว้ครบ 7 แห่ง ซึ่งต่างไปจากมหาโพธิ์วิหารในอดีต เช่นกรณีวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ และวิหารชเวกูจี เมืองหงสาวดี ที่ยังคงให้ความสำคัญกับการจำลองตามระบบสถูปมหาสถาน

การไม่พบการจำลองสถูปมหาสถานอย่างครบถ้วนหรือแม้แต่การย่อพอให้ครบองค์ประกอบเชิงสัญลักษณ์ จึงอาจเป็นเพราะว่าการรับรู้เชิงประติมานวิทยาที่เกี่ยวข้องได้เลือนหายไปในการรับรู้ของคนในปัจจุบัน ทั้งวัดหลวงและราษฎร์ อีกทั้ง

ต้องคำนึงว่า แม้แต่ในสถานที่จริงคือโดยรอบมหาโพธิวิหารที่อินเดีย นั้น สัตตมหาสถานบางแห่งยังคงเป็นที่ถกเถียงถึงตำแหน่งที่ถูกต้อง เนื่องด้วยมีการเสียหายไปตามกาลเวลา (See Tingsanchali 2012)

นอกจากนี้ อาจเป็นไปได้ว่า ผู้จำลองตั้งใจจะละไว้ โดยเลือกจำลองเฉพาะตัววิหารที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในสัปดาห์แรกคือการตรัสรู้ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นจุดเปลี่ยนผ่านจากสภาวะมนุษย์มาสู่ผู้บรรลุโลกุตระธรรม

ในเชิงศิลปกรรมแล้ว ตัวมหาโพธิวิหารเองก็ถือว่ามีความโดดเด่น มีคุณสมบัติเป็นที่หมายตา (Landmark) ต่างไปจากสัตตมหาสถานที่เหลืออีก 6 แห่ง จึงอาจได้รับการกำหนดคุณค่าสูงกว่าในเชิงศิลปกรรมด้วย ทั้งนี้สังเกตได้ว่าสิ่งที่ผู้จำลองให้ความสำคัญที่สุดคือตัววิหารเอง มิใช่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ดังที่คิดในอินเดียถือเป็นสิ่งที่สำคัญสูงสุดของสถานที่นี้ ตามนามเรียกขาน “มหาโพธิวิหาร” ที่หมายถึงวิหารที่ประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์

ส่วน กลุ่มที่ 2 และ 3 ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปมากบ้างน้อยบ้าง เช่น วัดญาณสังวราราม (ภาพที่ 10) ดัดแปลงกุฎอินเดียเป็นซุ้มอย่างศิลปะไทย แล้วใช้ระเบียงคดมุงกระเบื้องกาบ้อมรอบวิหาร หรือวัดคฤหบดี (ภาพที่ 12) ที่เป็นศิลปะในสมัยใหม่แต่ยังเห็นเค้าโครงบางอย่าง รวมทั้งข้อมูลจากประวัติการสร้างทำให้ทราบได้ว่าต้องการจำลองจากมหาโพธิวิหารที่ เมืองพุทธคยา ประเทศอินเดีย เป็นต้น ซึ่งการดัดแปลงให้แตกต่างไปจากต้นแบบนี้ เป็นสิ่งที่พบได้เสมอในการจำลองใด ๆ จากต้นแบบ ซึ่งอาจมีหลายสาเหตุ ทั้งข้อจำกัดทางเชิงช่าง หรือมุมมองด้านสุนทรียภาพที่ต้องการสร้างสรรค์ความแตกต่าง หรือแม้กระทั่งเหตุผลเพื่อความเหมาะสมในการใช้สอยอาคารนั้น ซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

ภาพที่ 8 เจดีย์พุทธคยาจำลอง วัดป่าสิริวัฒนวิสุทธิ์
อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์

Source: Wat Pa Siri Wattana Wisuth 2016

ภาพที่ 9 เจดีย์พุทธคยาจำลอง วัดอนาลโยทิพยาราม จังหวัดพะเยา

ภาพที่ 10 เจดีย์พุทธคยาจำลอง วัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี

ภาพที่ 11 พระวริยมงคลมหาเจดีย์ ศรีรัตนโกสินทร์ วัดธรรมมงคล กรุงเทพฯ

ภาพที่ 12 พระบรมธาตุเจดีย์ วัดศุภหิต กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 13 วิหารวัดจอมมาราราม เขตสายไหม กรุงเทพฯ

3.1.1 เหตุผลในการสร้างและรูปแบบการใช้สอย

ประเด็นนี้มีข้อพึงต้องพิจารณาด้วยความระมัดระวังว่าเหตุผลที่เผยแพร่เป็นทางการ อาจไม่ใช่เหตุผลที่แท้จริงเสมอไป กล่าวคือ คงมีความเป็นไปได้ว่าอาจเพื่อเป็นการดึงดูดคนเข้าวัด หรือดึงดูดเงินบริจาคเพื่อการก่อสร้างของวัดด้วย แต่ประเด็นดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะไปกล่าวแทนวัด นอกจากตั้งเป็นข้อสังเกตไว้ ดังนั้นการพิจารณาถึงเหตุผลในการสร้างจึงอาจอาศัยการพิจารณาจากรูปแบบการใช้สอยของสถานที่นั้น ซึ่งสรุปเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

เหตุผลในการสร้างมหาโพธิวิหารจำลองในไทย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 เท่าที่พบข้อมูลเผยแพร่จากทางวัดผู้สร้างเอง จำแนกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) เหตุผลด้านวาระสำคัญทางศาสนา 2) เหตุผลด้านการจรรโลงศาสนาในวาระทั่วไป และ 3) เพื่อเฉลิมพระเกียรติ

ส่วนรูปแบบการใช้สอยของมหาโพธิวิหารจำลองในไทย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 ผู้วิจัยได้จำแนกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) เป็นวิหาร 2) เป็นอุโบสถ และ 3) ใช้ในลักษณะอื่น คือ พิพิธภัณฑ / นิทรรศการ / โรงเรียนปริยัติ / อาคารอเนกประสงค์

เห็นได้ว่ามหาโพธิวิหารที่จำลองขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 26 มีความยืดหยุ่น และแตกต่างไปจากองค์ต้นแบบและการจำลองในสมัยก่อนหน้า ทั้งรูปแบบทางศิลปกรรมและหน้าที่ใช้สอย

3.2 ประเด็นความหมายเชิงสัญลักษณ์

การวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์หรือในเชิงประติมานวิทยาของมหาโพธิวิหารจำลองในไทย พุทธศตวรรษที่ 26 ผู้วิจัยจำแนกประเด็นดังนี้

3.2.1 คติการจำลองตามกลุ่ม “สังฆนิยสถาน 4” เข้ามาแทนที่ “สัตตมหาสถาน 7”

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่ามหาโพธิวิหารจำลองในไทย พุทธศตวรรษที่ 26

ไม่มีแห่งใดเลยที่จำลองสัตตมหาสถานครบทั้ง 7 แห่ง ต่างไปจากในอดีต เช่น วัดเจ็ดยอด (โพธาราม) จังหวัดเชียงใหม่ และเชเวกูจี เมืองหงสาวดี ที่ยังให้ความสำคัญกับระบบแผนผังที่ประกอบด้วยสัตตมหาสถาน

ทั้งนี้ แต่เดิมแล้วการสร้างสัตตมหาสถานในประเทศไทยนั้นก็ปรากฏหลักฐานอยู่น้อยมาก ที่เป็นงานสถาปัตยกรรม มีเพียงวิหารมหาโพธิ์ วัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ ที่สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าติโลกราช แห่งอาณาจักรล้านนา ในราว พ.ศ. 1999 และที่วัดพระธาตุบังพวน เวียงคุก จังหวัดหนองคาย สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในราวรัชกาลของพระเจ้าไชยเชษฐา แห่งอาณาจักรล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 22 แล้วจึงพบอีกในสมัยรัตนโกสินทร์คือ วัดสุทัศน์เทพวรารามฯ กรุงเทพฯ ซึ่งไม่ได้ใช้รูปแบบมหาโพธิวิหาร หรืออาคารทรงศิขระ นอกจากสถาปัตยกรรมข้างต้นก็ปรากฏในงานจิตรกรรมอย่างน้อยหนึ่งแห่ง ได้แก่ จิตรกรรมที่วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีจารึกระบุปีสร้างคือ พ.ศ. 2277

งานวิจัยนี้พบว่า ไม่เพียงการให้ความสำคัญต่อระบบสัตตมหาสถานจะหายไปแทบโดยสิ้นเชิง แต่มหาโพธิวิหารจำลองในสมัยปัจจุบันหลายแห่งยังได้เลือกจัดกลุ่มเข้ากับปูชนียสถานอีกกลุ่ม คือ **กลุ่มสังเวชนียสถาน 4** ซึ่งไม่พบในกรณีมหาโพธิวิหารจำลองก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 ที่ได้กล่าวถึงในงานวิจัยนี้

ตัวอย่างมหาโพธิวิหารจำลองที่ก่อสร้างพร้อมกลุ่มสังเวชนียสถาน ได้แก่ วัดสองดาว (จังหวัดสกลนคร), วัดชมโพธาราม (จังหวัดฉะเชิงเทรา), วัดปัญญาบันทาราม (จังหวัดปทุมธานี), วัดสุวรรณภูมิพุทธชยันตี (จังหวัดสมุทรปราการ), วัดอนาลโยทิพยาราม (จังหวัดพะเยา) และวัดพรหมรังสี (กรุงเทพฯ) เป็นต้น

3.2.2 การให้ความสำคัญกับตัววิหารแทนต้นพระศรีมหาโพธิ์

จากการศึกษาครั้งนี้ พบว่า นาม “มหาโพธิวิหาร” แทบไม่เป็นนามที่ได้รับการอ้างอิงถึงโดยวัดต่าง ๆ ที่เป็นกรณีศึกษา ซึ่งมีกระบวนจำลองจาก “เจดีย์

พุทธคยา” ซึ่งเป็นคำระบุกว้าง ๆ ตามชื่อเมืองพุทธคยา มิได้สื่อความหมายถึง การเป็นอาคารสำหรับต้นพระศรีมหาโพธิ์ (“มหาโพธิ์” + “วิหาร”) จึงอาจเป็นเหตุให้วัดส่วนใหญ่ที่สำรวจ ละเลยที่จะมีต้นพระศรีมหาโพธิ์อยู่ควบคู่ตัววิหารดังนามดั้งเดิมของสถานที่ต้นแบบในการจำลอง ต่างไปจากการจำลองก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 ที่ยังให้ความสำคัญกับการประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์ เช่น กรณีวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ ที่นามเดิมคือ โพธาราม สื่อถึงการเป็นอารามที่มีต้นโพธิ์ หรือแม้แต่วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงราย ก็ยังพบช่องที่ท้ายวิหารที่น่าจะเป็นที่สำหรับต้นพระศรีมหาโพธิ์ตามต้นแบบ

3.2.3 การหวนสู่อินเดีย ในฐานะเมืองอ้างอิงความศักดิ์สิทธิ์ในโลกพุทธศาสนา

ความแพร่หลายในการจำลองมหาโพธิ์วิหาร ยังเป็นภาพสะท้อนถึงปรากฏการณ์หนึ่ง คือ การให้ความสำคัญกับอินเดียในฐานะแหล่งอ้างอิงความศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา ซึ่งในอดีตอย่างน้อยจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีนับแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา แทบกล่าวได้ว่า อินเดียมีบทบาทดังกล่าวอย่างแผ่วบางมากเมื่อเทียบกับลังกา เนื่องด้วยในระยะที่บ้านเมืองในดินแดนแถบนี้ได้เริ่มก่อตัวเป็นอาณาจักรขึ้นนั้น เป็นช่วงเวลาพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมสูญลงแล้วและย้ายไปรุ่งเรืองในลังกาแทน¹²

¹² ตัวอย่างจารึกที่กล่าวถึงลังกาในฐานะที่มาของความศักดิ์สิทธิ์ เช่น จารึกนครชุม กล่าวถึงพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธบาท พระศรีมหาโพธิ์จากลังกา, จารึกวัดศรีชุม กล่าวถึงพระที่ดำเนินจรียวัตรอย่างลังกา และ จารึกเขาสุมณภู กล่าวถึงการจำลองพระพุทธรูปจากลังกา เป็นต้น ผู้สนใจเอกสารชั้นต้นโปรดดูรายละเอียดใน (See Fine Arts Department 1999) และสามารถดูรายละเอียดความสำคัญของลังกาในฐานะปลายทางจาริกของไทยในอดีตจาก (See Thamrungraeng 2013: 97 - 100).

บทสรุป

การจำลองมหาโพธิวิหารในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 นี้ มีความแตกต่างไปจากการจำลองที่เคยมีขึ้นในภูมิภาคนี้เป็นอย่างมาก กล่าวคือ การจำลองที่มีขึ้นในระยะก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 26 นั้น เมื่อพิจารณาใน**ประเด็นรูปแบบศิลปกรรม** สามารถสันนิษฐานถึงที่มาได้ว่า การจำลองมหาโพธิวิหารก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 มีทั้งที่ 1) อ้างอิงรูปแบบจากมหาโพธิวิหารต้นแบบที่อินเดีย 2) อ้างอิงรูปแบบจากมหาโพธิวิหารต้นแบบผสมกับจำลองจากแบบจำลอง (โมเดล) ดินเผา และ 3) อ้างอิงรูปแบบจากมหาโพธิวิหารองค์จำลองที่สร้างขึ้นก่อนหน้านี้

เมื่อพิจารณาใน**ประเด็นความหมายเชิงสัญลักษณ์** พบว่าเป็นไปใน 2 ประเด็นคือ 1) เป็นวิหารเดี่ยว ได้แก่ มหาโพธิวิหาร เมืองพุกาม และวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงราย 2) เป็นวิหารที่สัมพันธ์กับสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ในกลุ่ม “สัตตมหาสถาน” ได้แก่ วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ และ วิหารชเวงจี เมืองหงสาวดี

นอกจากนี้ มหาโพธิวิหารที่จำลองในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 ยังอาจพบว่าการเพิ่มเติมคติความเชื่อที่เป็นของท้องถิ่นเข้าไปผสมผสานด้วย ดังกรณีวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ ได้ผูกโยงเข้ากับความเชื่อในเรื่องทักขิเมืองล้านนาในยุคหลังเป็นต้น

ส่วน มหาโพธิวิหารที่จำลองขึ้นในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 หรือสมัยปัจจุบัน ผลการศึกษาใน**ประเด็นรูปแบบทางศิลปกรรม** สามารถจำแนกมหาโพธิวิหารจำลองในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 เป็น 3 กลุ่ม คือ 1) จำลองโดยคล้ายคลึงกับต้นแบบที่อินเดีย 2) จำลองโดยดัดแปลงรูปแบบเล็กน้อย และ 3) จำลองโดยดัดแปลงรูปแบบไปจากต้นแบบมาก ซึ่งการจำแนกในที่นี้อาศัยรูปแบบภายนอกของมหาโพธิวิหารแต่ละแห่งเป็นหลัก

ถึงกระนั้นกลับพบได้ว่า ไม่มีแห่งใดเลยที่จำลองสัตตมหาสถานไว้ครบ 7 แห่ง ซึ่งต่างไปจากมหาโพธิวิหารในอดีต เช่นกรณีวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ และวิหาร

ขเวกูจิ เมืองหงสาวดี ที่ยังคงให้ความสำคัญกับแนวคิดสัทตมหาสถาน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการรับรู้เชิงประติมานวิทยาที่เกี่ยวข้องได้เลือนหายไปในการรับรู้ของผู้คนในปัจจุบัน อีกทั้งต้องคำนึงว่า แม้แต่ในสถานที่ต้นแบบคือโดยรอบมหาโพธิวิหารที่อินเดียเองนั้น สัทตมหาสถานบางแห่งยังเป็นที่ถกเถียงถึงตำแหน่งที่แน่นอน

นอกจากนี้ อาจเป็นไปได้ว่า ผู้จำลองตั้งใจจะละไว้ โดยเลือกจำลองเฉพาะตัววิหารที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในสัปดาห์แรกคือการตรัสรู้ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุด หรือหากพิจารณาในเชิงศิลปกรรมแล้ว ตัวมหาโพธิวิหารเองก็ถือว่ามีความโดดเด่น มีคุณสมบัติเป็นที่หมายตา (Landmark) ต่างไปจากสัทตมหาสถานที่เหลืออีก 6 แห่ง จึงอาจได้รับการกำหนดคุณค่าสูงกว่าในเชิงศิลปกรรมด้วย

จากการศึกษาครั้งนี้ ยังพบว่า นาม “มหาโพธิวิหาร” แทบไม่ใช่นามที่ได้รับ การอ้างอิงถึงโดยวัดต่าง ๆ ที่เป็นกรณีศึกษา เพราะมักระบุว่าจำลองจาก “เจดีย์พุทธคยา” ซึ่งเป็นคำระบุกว้าง ๆ ตามชื่อเมือง มิได้สื่อความหมายถึงการเป็นอาคารสำหรับต้นพระศรีมหาโพธิ์ จึงอาจเป็นเหตุให้วัดส่วนใหญ่ที่สำรวจ ละเลยที่จะมีต้นพระศรีมหาโพธิ์ หรือต้นโพ อยู่ควบคู่ตัววิหารดังนามดั้งเดิมของสถานที่ต้นแบบในการจำลอง

ประเด็นเหตุผลในการสร้าง ประเด็นนี้มีข้อพึงต้องพิจารณาด้วยความระมัดระวังว่าเหตุผลที่เผยแพร่เป็นทางการอาจยังไม่สะท้อนสิ่งที่อยู่เบื้องหลังในการสร้างโดยแท้จริง ถึงกระนั้นเท่าที่พบข้อมูลเผยแพร่ ก็สามารถจำแนกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) เหตุผลด้านวาระสำคัญทางศาสนา 2) เหตุผลด้านการจรรโลงศาสนาในวาระทั่วไป และ 3) เพื่อเฉลิมพระเกียรติ

ประเด็นรูปแบบการใช้สอย สามารถจำแนกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) เป็นวิหาร 2) เป็นอุโบสถ และ 3) ใช้ในลักษณะอื่น คือ พิพิธภัณฑ์ / นิทรรศน์การ / โรงเรียนปริยัติ / อาคารอเนกประสงค์

ประเด็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ พบว่ากรณีมหาโพธิวิหารจำลองในไทย

สมัยพุทธศตวรรษที่ 26 นั้น ไม่เพียงแต่การให้ความสำคัญต่อแผนผังตามกลุ่มอาคารในระบบสถิตมหาสถานจะหายไปแทนโดยสิ้นเชิง แต่มหาโพธิวิหารจำลองในสมัยปัจจุบันหลายแห่งยังได้เลือกจัดกลุ่มเข้ากับปูชนียสถานอีกกลุ่ม คือ **กลุ่มสังเวชนียสถาน 4** ซึ่งไม่พบในการนิมิตมหาโพธิวิหารจำลองก่อนพุทธศตวรรษที่ 26

ความแพร่หลายในการจำลองมหาโพธิวิหารในไทยสมัยพุทธศตวรรษที่ 26 ยังเป็นภาพสะท้อนถึงปรากฏการณ์หนึ่ง คือ การให้ความสำคัญกับอินเดียในฐานะแหล่งอ้างอิงความศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา ซึ่งในอดีตลังกาเคยมีบทบาทอย่างเด่นชัด

สรุปได้ว่า การจำลองมหาโพธิวิหารในไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 มีการเปลี่ยนแปลงในด้านรูปแบบอย่างจำกัดกว่าในด้านความหมายเชิงสัญลักษณ์ เนื่องจากรูปแบบในการสร้างนั้นอย่างไรก็ยังไม่หลุดเค้าทางสถาปัตยกรรมให้ทราบถึงแหล่งอ้างอิงต้นแบบ ทว่าในด้านความหมายเชิงสัญลักษณ์มีการเปลี่ยนแปลงไปจากต้นแบบเป็นอย่างมาก ทั้งนามอ้างอิง “มหาโพธิวิหาร” ที่ถูกสืบทอด และการให้ความสำคัญกับระบบสังเวชนียสถาน 4 แทนระบบสถิตมหาสถาน 7 ซึ่งเป็นความแตกต่างไปจากทั้งมหาโพธิวิหารองค์ต้นแบบที่อินเดียรวมทั้งมหาโพธิวิหารจำลองแห่งอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 นี้

References

- Ammaranon, M. (2003). *Wat chet yōt (mahāphoṭhārām) sinlapa yuk thoṅg khoṅg lānā. (Phim khrang thī 2)* [Wat Chet Yot in Chiang Mai Astralogy (2nd ed.)]. Chiang Mai: Social Research Institute, Chiang Mai University.
- Ansari Abdul Q. (1990). *Archaeological Remain of Bodhgaya*. Delhi: Ramanand Vidya Bhawan.
- Benjamin, Rowland Jr. (2016, March 5). *Collections in Boston Museum*. Retrieved April 2, 2018, from <http://www.mfa.org/collections/object/model-of-the-mahabodhi-temple-20142>.
- Cunningham, A., Sir. (n.d.). *Mahabodhi, or, The great buddhist temple under the Bodhi tree at Buddha - Gaya*. Varanasi: Indological Book House.
- Fine Arts Department. (1999). *Prachum phongsāwadān chabap kānchanāphisēk lem 3* [Thai Golden Jubilee Chronicles Volume 3]. Bangkok: Office of Literature and History.
- Griswold, A.B. [Ditsakun, S., Prince (Tran. & ed.)]. (1986). *Mahāphōthi wihān thī Phutkhayā læ kān chamlōng bāp* [Mahabodhi Temple in Bodhgaya and imitation]. *Silpakorn University Journal*, (Last semester), 20 - 46.
- "Mahāparinipphānsūt" *Phra traipidok lem thī sip phra suttantapidok lem thī sōng, thīkhanikāi mahāwak* ["Death of Buddha Literature" Phratraipidok Vol. 10, Phrasuttantapidok Vol. 2, Thikhani-kai mahawak]. (1982). Bangkok: Department of Religious Affairs.
- Ongsakul, S. (1993). *Wat chet yōt nai thāna 'āyu mūrang Chīang Mai* [Wat Chet Yot in Chiang Mai Astralogy]. *Ancient city journal*, 19(2), 138 - 147.
- Paramanuchitchinorot. (2011). *Pathomsomphōthikathā* [Life of Buddha]. Bangkok: Banlurtham.
- Ryojun, S. (2016). *The Mahabodhi Temple at Bodh Gaya*. Delhi: MLBD.

- Thamrungraeng, R. (2013). Čhēdīyasathān klum Sorot mahā sathān khōng sī Langkā nai samut phāp traiphūm Thai samai ‘Ayutthayā thungrattanakōsin tōn ton [Sixteen Great Lanka Pagodas in Ayuthaya and early Bangkok’s buddhist cosmology illustration]. *Khwāmkhīt khwāmmāi khwām chūa khōng kām čhārik yong sathānthī saksit* [Thought, meaning and believe of Holy sites pilgrimage] (97 - 100). Bangkok: Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- Tingsanchali, C. (2012). *Sattamhāsathān: phut prawat tōn sawēi wimutsuk kap sinlapakam ‘Indiā læ ‘Echīā ‘ākhanē* [Sacred sites related to seven weeks after Buddha’s enlightenment in India and Southeast asia’s arts]. Bangkok: Muangboran.
- _____. (2013). *Sangwētchanīyasathān læ sathānthī samkhan thāng phut prawat nai ‘Indiā - nēpān* [Four sacred sites and Buddha life’s important places in India and Nepal]. Nonthaburi: Museum Press.
- Wat Pa Siri wattanawisuth. (2016). *Wat pā siri watthana wisut* [Wat Pa Siri wattanawisuth]. Retrieved April 2, 2018, from <http://www.intaram.org/index.php?lay=show&ac=article&Id=538979570&Ntype=22>.